

MÜSLÜMAN TÜRKLERDE AMANİZM KALINTILARI

ABDÜLKADİR NÂN'

Horasan ve Curcan Türklerinin, yani İran-Turan hududundaki Türklerin İslam ordularıyla halife Ömer zamanında temasta bulduklarına dair haberler vardır. Tabakâ'nin naklettiği bir rivayete göre Curcan beyi İbn Türk Sul ile Arap komutanı Süveyc (Kahire 1939 tabii Süveyd, cüz III s. 233) İbn Mukarran'ın hicretinin 18. yılında (M. 639) bir antlaşma yaptılar (Tabakâ, Leiden basımı sah. 2658). Bu rivayet doğru ise Türklerle Arapların karşılaşmaları Kadisiye zaferinden iki yıl sonra ve Nihavend zaferinden dört yıl önce olmuştur. Horasandaki Türk beylerinden Nizak Tarhan ve Toharistandaki Karluk Yabgusu Arap ordularıyla hicretin 31. yılından itibaren bazen çarpıştılar, bazen de barıştılar. Nihayet, Haccacın ve onun komutanlarından Kuteybe'nin sert ve merhametsiz siyasetleri Horasanda İslam'ın güveni sağladı. Araplar Maveraünnehre girdiler. Buhara ve Semerkand fethedildi. Kuteybenin muzaffer orduları hicretin 95 (M. 713) yılında Fergane ve Taşkent üzerine yürüdü. Buharada bir kütüphane camii çevrildi.

İslam ordularıyla ilk teması gören Türkler Zerdüş, Budda, Mani ve kısmen Nestud-Hıristiyan dininde idiler. İslam dini bunlar arasında çok yavaş yerleşiyordu. Buhara ve Semerkand fethinden sonra Araplar, küçük beylikleriyle Arapların

şamanist idiler: Ölüler kültü, su kültü, defin ve yog (matem) törenleri tıpkı VIII. asırdaki Gök Türklerdeki gibi idi. Bununla beraber islâm dini tesiri altına girmiş bulunuyorlardı. Müslümanlara hoş görünmek için kelime-i şهادeti söylüyorlardı, "bir Tanrı" diyorlardı. Aşağı Sırderya havzasında islâm süratle yayılmakta idi, Selçuk Şihası bu şamanist soydaşlarından ayrılmış müslümanlara katıldı. onun torunları

ham si" diye takdis ettikleri "Umay" adlı ilaheyi zikrederken ..oj\ ,",L;,, -i\ J:!
 diye izah ediyor. Malumdur ki "sahip" hem bugünkü anlamı manada kul-
 lanıldı ı gibi hem "arkada , e " manasına da gelir. Mahmut Ka gari eski amanist
 .Türklerin "yavru idisi" dediklerini arapça tam ka,r ılı ıyla'.oj! 7,,L;,, diye tercüme
 etmekle, ber~ber, ~i J diye' ilave ederek Umay'ı ilahelikten, çıkarıp "e "
 yapıyor. Bununla beraber tam amanizmdeki Umayı hatırlatan u izahı veriyor:
 ,c.ll.l.-:.)!;,,.. LII

"221,.

ej128270;754)Ej{144020M28}{*9879}78;TQJF6)T;1527)

Birçok Rus etnografları ve türkoloğları Kazak-Kırgızların “aş-yog töreni” ni tasvir etmişlerdir. W. Radloff “Aus Sibirien” adlı klâsik eserinde (Cilt II S. 485-487) bu törenlerden birini tasvir ediyor. Bu törene beş bin kişi iştirâk etmiştir, 30 at, 150 koyun kesilmiştir. Radloff bu törenin iç yüzünü ve teferruatını görememiş olsa gerektir. Şamanizm âdetlerinden ancak ölünün bindiği atının kuyruğunu kestiklerini söylüyor. Fakat “Kırgızların defin törenlerinden başka müslümanların dehşet duyduklarını” kaydediyor. Kazak-Kırgızların “yog” törenleri Sovyet hâkimiyetinin ilk 10 yılı içinde Altaylarda devam etmiştir ⁵.

Kâşgarlı Mahmud birçok şamanizm âdet ve inançlarını tesbit etmiş ve hiç bir yerde “nağuzu billah” formülünü kullanmamıştır. Anlaşıyor ki XI. yüzyılda bu şamanizm kalıntılarına islamî bir şekil verilmişti.

Kâşgarlı Mahmud ile Balasagunlu Yusuf Hacib’in eserlerini yazdıkları zamanda Karahanlı Türklerinin müslümanlıkları ancak bir asırlıktı. Bu devirde şamanizm geleneklerinin çok canlı olmasına şaşılmaz. Fakat aynı ülkede bin yıl sonra yapılan araştırma ve incelemelerle şamanizmin islâm perdesine bürünerek yaşadığı tespit edilmiştir. Dikkate değer ki yaptıkları, şamanlıktan başka bir şey olmıyan Doğu Türkistan bakıcıları (yerli tabire göre “oyun”ları) kendilerinin pirleri olarak Hazreti Fâtma’yı tanırlar. Gûya Hazreti Fatma’ya bu sanatı Cebrail öğretmiş imiş. Resmen müslüman olan bu şamanlar, başka sanat erbabı gibi, kendilerine mahsus lonca teşkil etmişler ve bunun tüzüğü olarak bir risalede yazmışlardır. Bu risaleye “Risale-i perihan” yahut “peri hanlık risalesi” adını vermişlerdir ⁶. Bu isim, eski budizmdeki “Burhan” (Buda) adının kitabe uydurulmasından başka bir şey değildir: “purhan”ı “peri okuyan” (perihan) şekline sokmuşlar, gûya böylece islâmî bir şekil vermişlerdir. Malov tarafından tasvir edilen törenle Altay kamlarının, Yakut oyun’larının tören ve âyinleri arasındaki fark, bu müslüman şamanların “işe başladım bilmillâh!” demelerinden ve Altay kamlarının tanrıları yerine peygamber ve islâm azizlerini söylemelerinden ibarettir. Doğu Türkistanın eski şamanları, her meslek erbabı gibi, zamanın ve muhitin icaplarına uyarak eski ilâhlarını atmışlar, bunların yerine peygamberleri, velileri sokmakla sanatlarını yaşata bilmişlerdir. Bunların parlak âyinleri, isteğrak haline geldikleri zaman yaptıkları harikalar cahil halk için üfürükçü hocaların “üf-tüf”lerinden daha cazip olmuştur. Üfürükçülük de şamanlık kalıntısı olmakla beraber

etin valesinden buyruğundan bir kıl kuralıdır: a) Hocai Sengi Hâk tas olmuş

Salur Kazan suya hitaben şöyle diyor :
 Çığırım çığırım kayalardan akan su
 Ağaç gemileri oynadan su
 Hasanla Hüseyinin hasreti su
 Bağ ve bostanın ziyneti su
 Ayşe ile Fatmanın nigâhı su
 Kara başım kurban olsun suyum sana!

Bu da Altaylıların ırmak ve göl ruhlarına (yer-su'ya) söyledikleri ilâhilerden farksızdır.

Eski Oğuz boylarının hayatını, geleneklerini aksettiren Dede Korkut hikâyeleri XII-XIV. yüzyıllarda Doğu Anadolu'da yaşayan Oğuz boyları arasında, şüphesizdir ki, çok söylenmiş hikâyelerdir. Bu hikâyeleri anlatan ve dinleyen Oğuzlar ve bu hikâyeleri kitap şekline sokan uzan-yazar muhakkak ki bu hikâyelerdeki hayatı yaşıyorlar, orada söylenen inanç ve âdetleri yadırgamıyorlardı. Bunlar müslüman idiler. Bizans sınırlarında i'layi kelimetullah için cihat yapıyorlardı. Fakat müslümanlıkları "arı sudan abdest alıp iki rekât namaz kılmak" dan (o da sıkıştıkları zaman) ibaretti. Bunların ezan okuyan müezinleri de "tat eri" yani İranlı, yahut İranlaşmış bir softa idi. Bunu Derse Hanın şu sözlerinden anlamak mümkündür :

Salkum, salkum tan yilleri esdiğinde
 Sakallu bozaç turay sayradıkta
 Sakalı uzun, tat eri banladıkta...

Yani "sabah namazına sakalı uzun acem seslendikte" diyor. Demek ki XIV.

tüzüben rezm kılır vakt esas
asıpat :boynıga bir turfe kutas
lik 'ölgen' atının kuyru u ol
. Begleri',hanlarının buyru.gu ol

Her halde Özbeklerde ve Timur çağataylarında b~ adet unutulmuş olsa getirir ki Muhammed Salih bu kuyrukları "ölen atların kuyru u" zannetini tir. Bununla beraber ça atay sozhiklerinde "at kuyru unu kesmek" anlamına' "iulla-" kelimesi kullanılıyorkki "atı 'tul yapmak" demektir. amanizm matem töreninde atın kuyru u kesildiği gibi 'ölürün karışının s~çları da, 'matem ve dulluk alameti olarak, kesilirdi.

Altay da larının imal taraflarında ormanlık bölgelerde yaşayan ve henüz amanizden k~rtulamayan Beltir T,Ürkleri ölülerini aman" töresine göre gomodükten sonra dul kalan karışının saç örgülerini ortasından keserler 9. Dikkate de er kı bu amanlık töreni,ıdaki unsur çoktan müslüman olan ve islam dini u rull(~a sava an Aydın o ullarında da bir görenek olarak ya ad~ ınıgÖriiy?ruz.

ı:a,tihin,veziri.Mahmut Pa a adına yazılan "Destur name-i Enveri" de Aydın O lu Mehmet Pa a lın ölümünden bahsedilirken, matem alameti olarak. o lu Umur beyin saçını kesti i söylenmektedir.

hasta Mehmed beg ölür. andangider
kesti pa a saçın anda ah eder 10

De'mek ki Aydın O uzları XIV. yüzyılın ortalamna kadar matemde saç kesme adetine riayet etmi lerdir. Bu adet amanizmde çok eskidir. bn Fadlan bu adeti BulgarTürklerinde mü ah~de etmi tir 11.

Defin töreni,nde at kuyn,ı unu kesme adetinin milauan önceki III-IV. yüzyıllarda mevcitoldu u lıu Altaylardaki "donmuş mezarlılardan çıkarılan atların durumu göstermi tir 12. Bu devirde atın kuyru unu kesme yerine yelesini kesip kuyru unu örme adetl de vardı¹³. Bu adet Qugünkü Belirtilerin geleneklerinde tespit edilmi tir 14. Gerek etnğrafya ve folklor ve, gerek arkeoloji ara tırmaları gösteriyor ki amanizm çokmuhafazakar iQtidai bir. dindir. Türk kavimlerinin muhtelif kültür dairelerine girmelerine ve muh'telif dinlere girip çıkmalarına ra men en koyu amanizm islam dinine mer~ez olan yerlerde bile tutunmaktadır.

Mezarlara ve a açlara nezir olarakpaçavra ba lamak en ibtidai amanizmin geleneklerinden biridir ve bütün müslüman Türklerin halk tabakası içinde dini bir vazife imi gibi telakki edilmektedir. amanist bu "nezi" i da , orman, a aç, su ruhlarına, umumiyetle "yer su" dedi i tanrıya ba ı lar, "yer su" ruhları merhametli ve koruyucu ruhlardır ;az eye kanaat ,ederler. Darılmadıkça kanlı kurban istemezler,r. Müslüman Türkler ise bununla bir velinin ruhundan istimdat ederler. Yani "yer su" tanrıları gerçek

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

Yat yahut yada (cada) taşı eski Türklerde en mühim savaş silâhlarından biri sayılmıştır. Eski Osmanlıca metinlerinde geçen “yat - yarağ” daki “yat” kelimesi bu eski geleneğin bıraktığı bir “müstehase” olsa gerektir. Anadolu da yağmur duasına ait toplanan folklor malzemeleri arasında “taşa dua yazıp suya koymak” tespit edilmiştir ki bu da yada taşı geleneğinin bir hatırası olabilir.

XVIII. yüzyıldan sonra yat-yada (yağmur taşı) hakkındaki inanç ve gelenekler ancak doğudaki müslüman Türklerde tespit edilmiştir. Doğu Türkistan kamlarında “yadacı risalesi” bulunduğu malûmdur. Kazak-Kırgızlarda ise “koyunların karnında yağmur yağdıran bir taş” bulunduğu inanca vardır ¹⁶.

Şamanist Altaylılarla Yakutlar, eskisi gibi, “yada”nın kuvvetine inanırlar. W. Radloff bir Altaylının yada töreni yaptığını görmüş ve okuduğu afsunu tespit etmiştir ¹⁷. Bu Altaylı yadacı bu töreni bulutlu havayı açmak için yapmıştır.

Müslüman Türklerden Kazak-Kırgızlar, başka müslüman Türklere nazaran, eski şamanizm kalıntılarını en çok muhafaza eden kavimdir. Bununla beraber islâm dininin namaz, oruç, zekât gibi emirlerini çok dikkatle yerine getirirler; garipleri himaye, öksüz ve kimsesizlere şefkat, merhamet, doğruluk gibi iyi ahlâklarıyla Kazak-Kırgızlar başka müslüman kavimlerden çok üstün bulunurlar. Fakat yemin, evlenme, miras, defin töreni gibi meselelerde eski şamanizm âdetlerinden ayrılamamışlardır. Baksılarına, yani eski kamların haleflerine, inanırlar. Baksılara hizmet eden ruhların bulunduğu, büyük baba ocağının kutsiyetine, ateşe yağ atmakla ölüleri memnun ettiklerine inanırlar. Bununla beraber hafızlara hatim indirtmeyi de ihmal etmezler.

Kazak baksılarının cemiyetteki vazifeleri hastalara musallat olan kötü ruhları kovmak, fal açmak gibi işlerdir; dinî vazifesi kalmamıştır.

Kazak-Kırgız baksıları, Altay kamları gibi, uzun saç bırakırlar. Fakat hususî “cübbeleri” yoktur. Yalnız külâhlarında puhu kuşunun tüyleri bulunur. Tören yaparken kopuz çalar. Söylediği dualar (daha doğrusu afsunlar) mevzundur. Törene başlarken söylediklerinde Allâhtan, peygamberden, şeyhlerden medet diler. Sonra adlariyle cinlerini, atalarının ve eski baksıların ruhlarını çağırır. Dikkate değer ki Kazak baksıları kendilerinin piri olarak Korkut Atayı tanırırlar.

Kazak-Kırgızların düğün âdetlerinde pek çok şamanizm kalıntıları vardır. Gelin, kayın babasının ocağına yağ döker, yağ alevlendiği gibi ateşe karşı yere kadar eğilir.

Kazak-Kırgızların halk edebiyatı şamanizm tetkiki için en önemli kaynak teşkil eder. Hattâ dinî menkıbe ve hikâyelerde bile şamanizm unsurları doludur. Hazreti ‘Ali’nin kâfirlerle savaşlarını, Hasan ve Hüseyin’in şehadetlerini anlatan manzum hikâye ve menkıbelerde islâm kahramanları tıpkı Kazak-Kırgız gibi inanırlar ve düşünürler. Bunların da yardımcı ruhları vardır. Matem yaptıklarında tıpkı Kazak-Kır-

arasında Hazreti Ali ve Kerbelâ faciasına ait efsanevî hikâyeler yayılmıştır. Bu hikâvelerde Hazreti Ali de eski Türk masallarındaki kahramanlar gibi veditin uyarıcısıdır.

ların neşrettikleri "Barak Baba risalesi" gerçek şamanist olan Altay kamlarının afsunlarından farksızdır. Onların mukaddes "Süt göl"ü bile bu "risale" de zikr olunuyor. Menkıbeye göre Barak Baba Sarı Saltuğun yetiştirdiği bir şeyhtir. Sarı Saltuk hakkında söylenen menkıbeleri İbn Battuta'da işitmiş ve "Saltuk'un mükâşefe sahibi olduğu menkul ise de, hakkındaki rivayet şer'i şerife mügayir görünüyor"²³ diyor.

İbn Battuta'nın Sinop'ta gördüğü cenaze töreni de şamanizm kalıntılarını ihtiva etmesi bakımından önemlidir. Onun tavsifine göre İbrahim Beyin anasının cenaze töreninde ahali elbiselerini ters giymişlerdi; başları açıktı. Ülema ise sarıklarına siyah

Kazaklarda, hastanın etrafında bir hayvanı dolaştırıp kurban ettiklerini biz kendimiz gördük; bu âdete onlar “aynalma” (yani : dolaşma) derler ²⁷.

XV. yüzyılda Anadolu Oğuzlarında bu âdetin biraz islâmlaştırılmış şeklini Dede Korkut hikâyelerinde görüyoruz. Bu hikâyelere göre Oğuz Beyi Salur Kazan, oğlu